

Dr hab. Małgorzata Bienkowska, prof. UwB

Kierownik Zakładu Socjologii Kultury, Wydział Socjologii, Uniwersytet w Białymstoku

Plan Uniwersytecki 1, 15-420 Białystok, e:mail: m.bienkowska@uwb.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej pani Aleksandry Sobańskiej

„Tranzycja płci jako zjawisko społeczne. Światy społeczne i struktury możliwości w doświadczeniach biograficznych transpłciowych kobiet”

Przygotowana pod opieką promotorską
dr hab. Agnieszki Golczyńskiej-Grondas, prof. UŁ

Przedstawiona recenzja została wykonana na podstawie decyzji Komisji Uniwersytetu Łódzkiego do Spraw Stopni Naukowych w Dziedzinie Nauki Socjologiczne z dn. 19 lutego 2024 r. w sprawie powołania recenzentów w przewodzie doktorskim mgr Aleksandry Sobańskiej.

Przedmiotem recenzji jest praca naukowa licząca 384 strony, składa się ze słowniczka, wstępu, sześciu rozdziałów, zakończenia oraz noty metodologicznej i aneksów.

We wstępie do pracy Doktorantka ukazuje obszary, które będą dla niej szczególnie istotne badawczo, są to tranzycja, świat społeczny transpłciowych kobiet, subświaty, areny sporu, technologie oraz aktywność organizacji rzeczniczych (s.10).

Wstęp klarownie i dokładnie ukazuje motywację Autorki do podjęcia tematu rozprawy, cel rozprawy, wprowadza w metodologię i teorię zastosowaną w pracy. Pani Aleksandra

Sobańska opiera swój doktorat na badaniach ulokowanych w paradygmacie interpretatywnym i jak sama podkreśla pozwala to na ukazanie wielopoziomowości rzeczywistości społecznej i procesualności (s.11).

Pozwolę sobie omówić pracę odnosząc się do poszczególnych rozdziałów.

Rozdział I Transpłciowość i tranzycja płciowa. Podstawowe zagadnienia – ma charakter wprowadzenia do tego czym jest transpłciowość w kontekście identyfikacji płci, ciała i ich społeczno-kulturowego powiązania ze sobą. Doktorantka ukazuje tu także rozwój badań medycznych dotyczących transpłciowości, które liczą już ponad 100 lat (licząc od 1923r.) i wkładu polskiej seksuologii i jej znaczenie dla środowiska osób transpłciowych. Istotnym wątkiem jest zwrócenie uwagi na swoistą ewolucję jaką przechodzi stosowana terminologia. Jak słusznie eksponuje to Doktorantka początkowe określenia stosowane w dyskursie naukowym bazowały na terminologii medycznej (do dziś funkcjonującej w środowisku medycznym) mające swoją genezę w postrzeganiu fenomenu transpłciowości jako odchylenia od normy, czy wprost choroby. „Odzyskanie” podmiotowości przez osoby transpłciowe doprowadziło do głębokiej refleksji nad tym, że dotychczasowy język był językiem dyskryminującym, stygmatyzującym i oceniającym. Niewątpliwie pani Aleksandra Sobańska podejmuje uważną, krytyczną analizę niuansów terminologicznych. Analogicznie zostaje tu potraktowane kluczowe dla pracy doktorskiej zagadnienie tranzycji płci.

Rozdział ten podejmuje wiele istotnych wątków, widać w nim to, że Autorka dysponuje pogłębioną wiedzą o opisywanych kwestiach i potrafi je przedstawić w dość zwięzły sposób nie gubiąc przy tym istoty problemu.

Rozdział II – Transpłciowość a polityczne struktury możliwości – tu Doktorantka koncentruje się na problematyce politycznych struktur możliwości (POS). Rama ta pozwala Doktorantce na ukazanie prawnych wytycznych w zakresie orzekania w sprawach o uzgodnienie płci i tego, co mogą i nie mogą w kwestii zderzenia z polskim systemem prawnym osoby transpłciowe. Mamy tu ukazaną pobieżnie historię procedur od lat 60-tych XX wieku po stan obecny, z akcentem na próbę uchwalenia w Polsce ustawy o uzgodnieniu płci, która została złożona w Sejmie w 2013 roku. Doktorantka poprzez przywołany w pracy cytat z wywiadów ukazuje rozczarowanie całego środowiska osób zaangażowanych w powstawanie tej ustawy oraz po prostu czekających na nią. Rozczarowanie dotyczyło uników prezydenta Bronisława

Komorowskiego i weta kolejnego prezydenta w tej sprawie. Choć cytata trafnie określa nastrój i emocje, jakie wtedy miały miejsce to brakuje mi dopełnienia w postaci pogłębionej interpretacji przez Doktorantkę tego „punktu zwrotnego” z 2015 roku w historii środowiska transpłciowego w Polsce.

W dalszej części doktoratu widać już dużo bardziej pogłębioną analizę współczesnej sceny politycznej i tego jakie generuje ona struktury możliwości dla elit.

Rozdział III Świat społeczny transpłciowych kobiet – w tym rozdziale Doktorantka nakreśla drugą istotną dla jej rozważań ramę teoretyczną zaczynając od rysu historycznego, omawia podejście Tamotsu Shibutani, Anzelma Straussa, Howarda Beckera oraz Adele Clarke oraz Fritza Schutza. Autorka rozprawy ukazuje tu swoją imponującą wiedzę socjologiczną ale przede wszystkim prowadzi do konkluzji w postaci przekucia ramy teoretycznej w narzędzie do przedstawienia badanego przez siebie świata transpłciowych kobiet tworząc pewną chronologiczną typologię podstawowego działania (od fazy jajka, przez jego pęknięcie po podjęcie aktywnego działania (s. 72). Dalsza część pracy skoncentrowana jest na analizie wywiadów. Ukazany jest tu każdy z etapów tranzycji w kategoriach działań jakie są przez bohaterki doktoratu podejmowane. Ciekawym, w zasadzie nowym poznawczo aspektem badań nad transpłciowością jest ukazanie aktywizmu on-line. Śledząc historię rozwoju społeczności transpłciowej w Polsce widać jak środowisko to się zmienia, ewaluuje i świetnie wykorzystuje nowe technologie do budowania form wsparcia, wymiany informacji itp.

Zastosowana w pracy rama światów społecznych pozwala na pokazanie i przeanalizowanie wielu niuansów i poziomów, na których świat osób transpłciowych funkcjonuje, ich złożoności i skali niuansów jakie się tu pojawiają. Warto podkreślić, że pani Aleksandra Sobańska jest wnikliwą słuchaczką i interpretatorką, wychwytyującą te wszystkie odcienie, jakie rysują się w wywiadach.

Rozdział IV – Trans-specyficzne, instytucjonalne struktury możliwości – to rozdział empiryczny, w którym pani Aleksandra Sobańska łącząc kategorie *światów społecznych i struktur możliwości* ukazuje to, jak wygląda rzeczywistość transkobiet w okresie tranzycji poczynając od technologii po świat instytucji wspierających osoby transpłciowe. W bogatym materiale empirycznym mamy tu ukazany wątek technologii – od modelowania własnego wyglądu za pomocą ubrań, makijażu po operacje dedykowane osobom transpłciowym.

Marginalnie pojawia się tu problem kosztów jakie wiążą się z procesem tranzycji. Mam tu jednak poczucie pominięcia istotnego wątku wykluczenia ekonomicznego części osób transpłciowych z możliwości korzystania z oferowanych im technologii. Zastanawia mnie to, czy część osób nie podejmuje chirurgicznych procedur z powodów bariery finansowej, czy też dlatego, że nie odczuwa potrzeby tak głębokiej ingerencji w ciało. Ten aspekt wydaje mi się tu pominięty. W dalszej części rozdziału omawiane są *instytucjonalne struktury możliwości* - tu ponownie pojawia się wątek kosztów, braku refundacji operacji – jednak ponownie jest on wyłącznie zasygnalizowany. Analogicznie marginalnie został potraktowany wątek Narodowego Funduszu Zdrowia i krytycznych wypowiedzi osób badanych. Doktorantka za to sporo uwagi poświęciła instytucjom prawnym i procedurom. W cytatach pojawia się tu niezwykle ciekawa kwestia (str. 178) – niekompatybilności polskich procedur sądowych z rzeczywistością prawną w przypadku przechodzenia/ rozpoczęcia tranzycji zagranicą. To ciekawa kwestia i dotychczas nie poruszana w literaturze przedmiotu. Szkoda, że wątek ten został jedynie zasygnalizowany – wydaje mi się on niezwykle ważny i nie rozpoznany naukowo.

Doktorantka w dalszej części rozdziału opisuje subświaty w społecznym świecie transpłciowych kobiet – zderzenie świadczeń prywatnych z wiedzą o świadczeniach sektora publicznego ukazuje rozdźwięk między światem eksperckim, wykwalifikowanym a światem publicznych ekspertów, mających szereg uprawnień przy równoczesnym braku kwalifikacji, bądź aktualnej wiedzy w omawianym zakresie – to niestety obraz jaki od wielu lat wyłania się z badań nad transpłciowością w Polsce. Ciekawym poznawczo zabiegiem jest ukazanie tych zagadnień poprzez używanie kategorii subświatów. Szczególnie cennym poznawczo materiałem wydają się wywiady przeprowadzone z ekspertami i ekspertkami – osobami zajmującymi się w swojej pracy zawodowej problematyką transpłciowości. Pozwala to na ukazanie tego, co zmienia się w Polsce pod kątem opieki medycznej również od wewnątrz, jak wygląda budowanie wiedzy eksperckiej, sieciowanie specjalistów, ich wzajemne postrzeganie metod pracy koleżanek i kolegów, a także ich wiedza o aspektach społeczno-kulturowych podejmowanych od strony medycznej kwestii.

Rozdział V **Spory o transpłciowość. Areny i dyskursywne struktury możliwości** – jak słusznie podkreśla Autorka recenzowanej pracy obecne spory dotyczące transpłciowości przybrały w ostatnich lata na sile, stały się – jak to określa p. Sobańska – „*żywym i medialnym tematem*”

(str. 215). Zastosowanie koncepcji areny do ich ukazania pozwala na ukazanie wielowątkowości narracji i toczących się sporów na różnych poziomach. Mamy tu przedstawiony spór o prawo do istnienia - dyskurs Kościoła katolickiego i środowisk prawicowych powiązanych z KK w Polsce, jak również równoległy do niego spór na lewicy – ukazujący wykluczenie osób transpłciowych w środowiskach feministycznych i nieheteroseksualnych. Rozdział V przedstawia wiele ciekawych analiz i pól dyskursu w polskiej przestrzeni publicznej – celnie ukazuje nowe wątki, jakie się pojawiły w polskiej debacie związanej z transpłciowością od aren sporu, kwestie językowe po strategię ramowania. W rozdziale tym szeroko i wnikliwie zostają omówione struktury możliwości. Rozdział VI – stanowi przejście do poziomu indywidualnych struktur możliwości z poziomu biografii czterech bohaterek. Jest to jednak najslabsza część pracy – zastanawia mnie zasadność jej umieszczenia na końcu rozprawy, jak i w ogóle umieszczenia w pracy. Patrząc na całość rozprawy odnoszę wrażenie, że ostatni rozdział nie wnosi nic nowego do całej rozprawy i jest słabo powiązany z całością rozprawy.

Doktorantka w swojej rozprawie zaprezentowała swoją rozległą wiedzę socjologiczną (zastosowała ciekawe podejście teoretyczne – połączyła koncepcję światów społecznych i koncepcję struktur możliwości) a także wykazała się dużą dojrzałością metodologiczną i uważnością w analizie zebranego materiału. Zaprezentowana w pracy nota metodologiczna pozwala prześledzić wnikliwie zastosowaną koncepcję badań własnych Doktorantki.

Praca osadzona jest w najnowszej literaturze z zakresu transpłciowości, widać zaangażowanie Autorki w poruszany temat. Autorka rozprawy posługuje się bardzo świadomie językiem, dba o rodzajowość języka, którym pisze swoją rozprawę – jest to spójne z tym, co we wstępie do swojej rozprawy pisze o języku w kontekście studiów nad transpłciowością.

Przedstawiana do recenzji rozprawa doktorska koncentruje się na wciąż jeszcze w Polsce (ale także szerzej na świecie) sporadycznie podejmowanym obszarze studiów nad transpłciowością, odnosząc się szczególnie do doświadczeń transpłciowych kobiet. Jest to ważny aspekt ujawniający zarazem pewną nierówność w obszarze badań nad transpłciowością, gdzie zdecydowanie przeważało ujmowanie fenomenu transpłciowości z

akcentem na męskie doświadczenia. Realizując kilkanaście lat temu własne badania dostrzegłam, że nawet w środowisku osób transpłciowych istnieje zjawisko dyskryminacji transpłciowych kobiet i stereotypizacja ich doświadczeń. W badaniach pani Aleksandry Sobańskiej widzę pogłębioną i wielowątkową analizę tych wątków poznawczych.

Jako recenzentka znajduję się w trudnej sytuacji – moja uwaga skupia się na fascynacji światem ukazany przez Doktorantkę, odnajduję tu wiele nowych poznawczo obszarów, widzę swoistą „ewolucję” środowiska osób transpłciowych w Polsce. Tym samym wychodzę nieco poza rolę recenzentki. Trudność recenzowania polega także na tym, że nie odnajduję tu obszarów, które mogłabym wskazać jako wymagające szczególnego doprecyzowania, które mogłabym skrytykować czy odrzucić czekając na polemikę Doktorantki podczas obrony doktorskiej. Doktorantka wykazała się wnikliwą wiedzą teoretyczną i umiejętnością wykorzystania jej we własnym procesie badawczym i analitycznym. Moja krytyczna uwaga dotyczy kwestii zarysowanych w rozdziale IV. - Praca porusza wiele wątków przedstawionych w ramach koncepcji światów społecznych i struktur możliwości jednak to, co wydaje mi się niewystarczająco rozwiniętym wątkiem to kwestie możliwości ekonomicznych i ich przełożenie na stosowane strategie transpłciowych kobiet. Jak zaznaczyłam wcześniej – mam także pewne wątpliwości dotyczące rozdziału VI – zasadności jego umieszczenia w pracy, zasadności umieszczenia go na samym końcu rozprawy - osobiście uważam, że nie wnosi on nic nowego do rozprawy doktorskiej.

Niemniej jednak uważam, że rozprawa doktorska pani Aleksandry Sobańskiej powinna zostać wyróżniona, a także opublikowana, bowiem sama w sobie stanowi istotną wartość poznawczą na polu badań w naukach społecznych nad transpłciowością.

Podkreślenia wymaga także to jak mgr Aleksandra Sobańska operuje w swojej rozprawie doktorskiej językiem inkluzywnym, co stanowi wciąż pewne novum na polu języka akademickiego.

Przedstawioną rozprawę doktorską mgr Aleksandry Sobańskiej oceniam pozytywnie, spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim w myśl zapisów ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2020r. poz. 85 z późniejszymi zmianami):

- przede wszystkim jest to oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, który podjęła Doktorantka,
- Doktorantka prezentuje rozległą wiedzę teoretyczną oraz metodologiczną;
- Doktorantka jest dobrze zorientowana w literaturze światowej i krajowej w zakresie podjętej problematyki.

W związku z powyższym przedstawiona rozprawa doktorska może być podstawą do nadania stopnia doktora. Wnioskuje do Rady Naukowej o dopuszczenie mgr Aleksandry Sobańskiej do kolejnych etapów procedury doktorskiej a także o rozważanie wyróżnienia rozprawy Doktorantki.

24.09.2024
